

ЛІПНИЙ ПОСУД ІЗ ПОХОВАНЬ СКІФСЬКОГО ЧАСУ ДНІПРО-ДОНЕЦЬКОГО ЛІСОСТЕПУ

Подано типологічну характеристику ліпного посуду з поховань скіфського часу Дніпро-Донецького Лісостепу та розподіл його в регіональних групах і за періодами.

К л ю ч о в і с л о в а: Дніпро-Донецький Лісостеп, скіфський час, поховання, ліпний посуд.

Ліпний посуд із поховальних комплексів скіфського часу Дніпро-Донецького Лісостепу давно привертає увагу дослідників. Але досі йшлося про окремі регіони цього великого простору.

Найперше це торкнулося Поворскля. Нагадаємо, що одну з перших спроб класифікувати ліпний посуд звідси зробила К.М. Мельник на ґрунті розкопок могильника біля с. Кириківка (Мельник 1905, с. 680—684). Але узагальнювальну типологію кераміки ворсклинської групи пам'яток (зокрема й з поховальних комплексів) розробила Г.Т. Ковпаненко. До аналізу було залучено майже всі відомі на той час матеріали з курганів і поселень, розглянуті за хронологічними періодами (Ковпаненко 1967, с. 110—127). Надалі характеристика ліпної кераміки була доповнена матеріалами окремих курганних могильників басейну Ворскли — Мачухи, Куп'єваха (Ковпаненко 1970, с. 148; Бойко, Берестнев 2001, с. 55—57).

Ліпну кераміку з курганів Посулля охарактеризувала В.А. Іллінська (Ильинская 1954; 1968, с. 166—170), яка збила майже всі вцілілі матеріали з дореволюційних розкопок і вперше наголосила на локальних особливостях цього мікрорегіону Лісостепової Скіфії та простежила хронологічні зміни в кераміці.

Проаналізовано також ліпний посуд із супроводу поховань сіверськодонецьких курганів (Бандуровский, Буйнов 2000, с. 62—65), зокрема Пісочинського некрополя (Бабенко 2004; 2005, с. 108—116), а також територіально-хронологічні особливості поховальної кераміки цього регіону (Пеляшенко, Гречко 2007).

Низку питань щодо використання посуду в поховальному обряді населенням скіфського часу Дніпровського Лісостепового Лівобережжя розглянув А.В. Гейко (Гейко 2008). Водночас піднімалися питання щодо сакрально-обрядової ролі кераміки, а також розподілу її згідно зі статевовіковим і соціологічним аналі-

зом поховальних комплексів з ліпним посудом лісостепової частини межиріччя Дніпра та Сіверського Дінця (Пеляшенко 2012).

Та якими б важливими були вказані праці, вони стосуються певних регіонів, окремих пам'яток чи якихось аспектів археології лівобережного Лісостепу. Нині на порядку денному стоїть завдання створити базу даних і систематизувати матеріали поселень і поховань, тобто розробити загальну схему класифікації різновидів ліпного посуду скіфського часу. Саме це та порівняльний аналіз типів кераміки за регіонами та хронологічними періодами уможливить, по-перше, вивчення динаміки розвитку гончарних традицій місцевого населення в часі, по-друге, визначення основних особливостей локальних груп Дніпро-Донецького Лісостепу. Адже на ґрунті інтерпретації керамічних комплексів пам'яток різних регіонів виникла дискусія стосовно походження племен басейну Ворскли, з одного боку, та Сули, Псла й Сіверського Дінця, з іншого, що призвело до появи низки гіпотез.

Мета цієї статті — розробити типологію ліпного посуду з поховань скіфського часу Лівобережжя Дніпра та простежити його розподіл у пам'ятках окремих регіонів, прив'язаних до басейнів річок, а також за хронологічними періодами.

При зборі та систематизації матеріалів певні труднощі були спричинені станом джерельної бази — пограбуванням більшості поховань, недосконаліми дореволюційними розкопками та втратами й депаспортизацією матеріалів у буремні роки нашої історії (Жовтнева революція та Велика Вітчизняна війна). Деякі зразки посуду дійшли в фото або ілюстраціях, що не завжди відповідають вимогам нашого дослідження. Загалом із 815 досліджених у Дніпро-Донецькому Лісостепу поховань надійні дані щодо ліпного посуду маємо для 303 комплексів. У статті задіяно опубліковану кераміку, частина якої була опрацьована

автором. Однак знайомство зі ще не введеними до наукового обігу матеріалами дозволяє стверджувати, що вони вписуються в типологію автора.

Основним джерелом для вивчення ліпного посуду з курганів Посулля є праці В.А. Іллінської (Ильинская 1954; 1968), пізніше доповнені О.Б. Супруненьком (Супруненко 2000).

Натомість пізніші та новітні розкопки в Поворсклі суттєво поповнили добірку ліпного посуду на тлі робіт Г.Т. Ковпаненко (Ковпаненко 1967; 1970). Тут слід згадати дослідження А.О. Моруженко (Моруженко 1986), розкопки Б.А. Шрамка (Шрамко 1994; 1994а), спільної Українсько-Німецької експедиції (Мурзін, Ролле, Білосор 1996; Мурзін и др. 1997; 1998; 2001; Ролле и др. 2003; Черненко и др. 2004; 2005; Махортых и др. 2006; 2007), а також дослідників з різних археологічних центрів України (Супруненко 1996; Супруненко, Золотницький, Кулатова 1996; Кулатова, Луговая, Супруненко 1993; Кулатова, Супруненко 1993; 2010; Кулатова 1998; 2005; Бойко, Берестнев 2001; Гейко 2001; Берест та ін. 2002; Коваленко, Луговий 2006).

Керамічні матеріали з поховальних пам'яток басейну Сіверського Дінця (Бречка 1939; Либеров 1961; Бандуровский, Буйнов 2000) надалі були доповнені Пісочинським могильником (Бабенко 2004; 2005) та іншими пам'ятками (Буйнов, Бандуровский, Окатенко 2005; Гречко, Шелехань 2012). Певний доробок внесено в дослідження басейну Псла (Ильинская 1957; Кулатова, Луговая, Супруненко 1993), а також Придніпровського терасового Лісостепу (Покровська 1965; Фиалко 1994; Кулатова, Скорый, Супруненко 2006).

Типологію ліпного посуду вибудовано за морфологічними ознаками окремих частин або елементів посуду з урахуванням їх метричних показників і співвідношення найбільш значущих параметрів.

Горщики виявлені в 73 похованнях, з яких походить 79 екз., ще чотири зафіксовані на залишках дерев'яного перекриття. Але за наявними рисунками можна скористатися 31 зразком горщиків (рис. 1)¹. Типологію їх здійснено на основі розробок В.Ф. Генінга (Генінг 1973, с. 120—123). Основною типовизначальною прикметою є покажчик опуклості плічка — ФЖ, який вказує на загальний профіль тулуба.

¹ До ілюстрацій не включено посуд з неопублікованих і недатованих комплексів. Усі ілюстрації зведено до одного масштабу.

Горщики *типу 1*, зі слабо профільованим корпусом (ФЖ 0,08—0,20, діаметр верхньої частини 14—26 см, висота 16—36 см), — найпоширеніша форма кухонного посуду в похованнях Дніпро-Донецького Лісостепу. Занотовано 18 екз. з поховань, ще три виявлені в насипах курганів: 17 — на пам'ятках басейну Ворскли (рис. 1, 1—9, 13—16, 18), по одному з Псла (рис. 1, 25) та Сіверського Дінця (рис. 1, 26) і два з Посулля (рис. 1, 19, 20). Горщики цього типу найхарактерніші для архаїчних поховань: 14 виявлено в похованнях ранньоскіфського часу, ще три в комплексах кінця VI — V ст. та один — кінця V — IV ст. до н. е.

Середньо профільовані горщики *типу 2* (ФЖ 0,21—0,33, переважно середніх розмірів, діаметр вінець 16—24 см, висота 20—28 см) представлені п'ятьма екземплярами: три виявлено в курганах басейну Ворскли (рис. 1, 10, 12) і два в Посуллі (рис. 1, 21, 24). Майже всі походять з комплексів ранньоскіфського часу, що датуються другою половиною VII — першою половиною VI ст., лише один горщик — із поховання IV ст. до н. е.

До дуже профільованих з дугоподібною в розрізі шийкою *типу 3* (ФЖ 0,34—0,70, висота 25—35 см, діаметр верхньої частини 22—32 см) віднесено п'ять горщиків: по одному з басейну Ворскли (рис. 1, 11) і Сули (рис. 1, 22), три — з Сіверського Дінця (рис. 1, 27—29). Два походять з поховань другої половини VII — першої половини VI ст., три датовано пізньоскіфським часом — IV ст. до н. е. Один горщик з прямим майже вертикальним горлом виявлений у похованні V ст. до н. е. біля с. Опішне в басейні Ворскли (рис. 1, 17).

Загалом простежено ті само хронологічні зміни, що характерні для керамічних добірок з поселень, а саме: кількість слабо профільованих горщиків у ранньоскіфських комплексах з часом зменшується, натомість поширюється посуд з розвиненим профілем. Незначна кількість архаїчних горщиків прикрашена наліпним валиком, розчленованим пальцевими вдавненнями та наскрізними проколами (рис. 1, 1, 2, 16, 25). Переважає орнаментация пальцевими вдавненнями та наскрізними проколами (рис. 1, 3—8, 12—15, 18—20, 26). Один горщик з Посулля декорований парними конічними наліпами (рис. 1, 22), ще один — нігтьовими відбитками по шийці (рис. 1, 27). Частина посуду не орнаментована (рис. 1, 9—11, 17, 21, 28, 29).

Лише раз, на Сулі (с. Коровинці, курган 1, поховання 1), виявлено **банку**. Вона має прямі розхилені догори стінки та прикрашена паль-

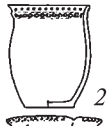

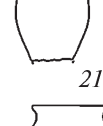

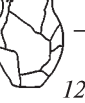

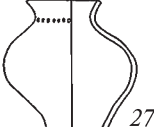

Період, ст. до н. е.	Регіон				
	Ворскла	Сула	Псел	Сіверський Донець	
VII — третя чверть VI					
					
					
					
Кінець VI — третя чверть V					
					
					
Кінець V — IV					
					

Рис. 1. Горщики з поховань Дніпро-Донецького Лісостепу: 1 — Скоробор, к. 22; 2 — Мачухи, к. 38/1; 3 — Куп'єваха, к. 10/2; 4, 6 — Малий Тростянець, к. 2/2; 5 — Малий Тростянець, к. 2/1; 7 — Куп'єваха, к. 12; 8 — Скоробор, к. 24/1; 9 — Лихачівка, к. 2; 10 — Марченки, к. 1/1; 11 — Куп'єваха, к. 12/3; 12 — Куп'єваха, к. 2/8; 13 — Скоробор, к. 4/1; 14 — Куп'єваха, к. 20/4; 15 — Перещепине, к. 14; 16 — Василівка, к. 8; 17 — Опішне, к. 1/1; 18 — Перещепине, к. 4; 19, 20 — Луки, к. 1; 21 — Оксютинці, к. 2; 22 — Вовківці, к. 2; 23 — Коровинці, к. 1; 24 — Хитці, к. 1; 25 — Баранівка, к. 1; 26 — Мала Рогозянка, п. 1/2; 27 — Пісочин, к. 16; 28 — Пісочин, к. 22; 29 — Старий Мерчик, к. 7 (за різними авторами)

цевими вдавненнями по краю в поєднанні з наскрізними проколами (рис. 1, 23).

Миски виявлено в 72 похованнях (до трьох посудин в одному комплексі), в п'яти випадках вони знайдені на залишках перекриття. Всього зафіксовано 93 миски, з яких занотовано в рисунках 56. Та лише 32 можна використати в ти-

пології через нечітку прорисовку профілю, зокрема для багатьох мисок з курганів біля с. Мачухи (рис. 2, 14–28, 38, 39), значна кількість матеріалів з яких втрачена.

Виразною ознакою для мисок є оформлення верхньої частини (бортика) та загальний абрис корпусу, трансформація яких указує на

часові зміни в традиції виготовлення столового посуду. Виділено шість типів мисок.

Мисок *типу 1* — зі зрізаноконічним чи округло-конічним корпусом і різко загнутим під гострим кутом невеликим краєм (висота 7—15 см; діаметр верхньої частини 18—36 см; співвідношення цих параметрів становить 1 : 2,5—1 : 4) — відомо п'ять: три з поховань басейну Ворскли (рис. 2, 1—3) та по одній на Пслі (рис. 2, 45) і в Посуллі (рис. 2, 48). Чотири миски виявлені в комплексах ранньоскіфського часу, одна — в похованні кінця VI — першої половини V ст. до н. е.

Гострореберні миски *типу 2*, з конічним чи округло-конічним корпусом і різким ребром-перегином у верхній частині (висота 7—10 см; діаметр верхньої частини 15—35 см; співвідношення їх 1 : 2—1 : 3,5), знайдені тільки в похованнях басейну Ворскли. Всього їх сім (рис. 2, 4—6, 29, 30, 40). Цей тип частіше трапляється в комплексах кінця VII — VI ст. (3 екз.) і V ст. (2 екз.). Одна миска датована кінцем V—IV ст. до н. е., ще одна походить із недатованого поховання.

Миски *типу 3*, з округлим корпусом і плавно загнутим краєм, так зв. півсферичні (висота 6—12 см; діаметр верхньої частини 20—32 см; співвідношення їх 1 : 2,5—1 : 4), походять з семи комплексів: шість з басейну Ворскли (рис. 2, 7—9, 31) та одна з Посулля (рис. 2, 46). Одна зафіксована над поховальною камерою V ст. до н. е., інші походять з комплексів ранньоскіфського часу. Дві миски мають піддон: високий конічний і низький кільцевий.

Миски *типу 4* — з округлим чи округло-конічним корпусом і вертикальним або ледь увігнутим бортиком (висота без піддона 6—9 см; діаметр верхньої частини 14—36 см; співвідношення цих показників становить 1 : 2,5—1 : 5). З поховань басейну Ворскли походить п'ять мисок, одна з них на високому конічному піддоні (рис. 2, 10, 11, 32—34). Миска на низькому кільцевому піддоні виявлена на Сулі (рис. 2, 47).

Серед поховальної кераміки відомі лише дві миски *типу 5* — з прямими краями та конічним або округло-конічним корпусом (висота 7—9 см; діаметр верхньої частини 16—26 см; співвідношення їх 1 : 2,8—1 : 3). Вони знайдені в басейні Ворскли в похованнях VI ст. та кінця VI — початку V ст. до н. е. (рис. 2, 12, 35).

Мисок *типу 6* — округлої, рідше округло-конічної форми, з різко загнутою під прямим кутом закраїною (висота 8—16 см; діаметр верхньої частини 13—40 см; співвідношення

їх у межах 1 : 2—1 : 4) — виявлено дев'ять, усі в басейні Ворскли (рис. 2, 13, 36, 37, 41—44). Деякі миски мають увігнуту придонну частину, одна — високий конічний піддон. У похованнях другої половини VII — VI ст. знайдено три, кінця VI — V ст. — дві, кінця V — IV ст. до н. е. — чотири миски.

Як бачимо, миски в поховальній практиці широко використовувало тільки населення басейну Ворскли. Найбільші колекції походять з ранньоскіфських курганних могильників Мачухи, Марченки, Малий Тростянець і Пожарна Балка. Але в курганних групах Куп'єваха, Скоробор і Перещепине мисок досить мало порівняно з іншим ліпним посудом. Ще менше вони характерні для поховань Посулля та Псла, зовсім відсутні в комплексах басейну Сіверського Дінця і Придніпровського терасового Лісостепу. Помітна тенденція згасання традиції вміщення в могилу мисок від архаїчного часу до пізнішого.

Орнаментация в основному наявна на архаїчних формах і досить одноманітна: найхарактернішими для ворсклинського регіону є парні видовжені та одинарні конічні наліпи по краю бортика (рис. 2, 9, 13—15, 19, 23). В курганах Посулля більшість мисок прикрашено наскрізними проколами або наколами зсередини, що ззовні утворюють «перлини» (рис. 2, 47—49).

Черпаки виявлені в 46 похованнях (до 4 екз. в одній могилі), ще у двох випадках вони зафіксовані на дерев'яному переkritті. Всього їх 57. В основу типології покладено різницю в співвідношенні висоти корпусу та діаметра верхньої частини і загальний абрис чашечки. Виділено три типи.

Черпаків *типу 1* — з глибокою чашечкою, S-подібним профілем (висота 5—9 см; діаметр верхньої частини 5—10 см; співвідношення висоти та найбільшого діаметра корпусу 1 : 1,1—1 : 1,2) та невисокою петельчастою ручкою — відомо п'ять. Вони виявлені в басейні Ворскли (рис. 3, 1, 2). Черпаки неорнаментовані, на кінці ручки розміщений цвяхоподібний або конічний відросток. Цей тип — найархаїчніший у Дніпровському Лівобережному Лісостепу, час його побутування окреслюється першою половиною — серединою VII ст. до н. е.

Найрозповсюдженішою формою в архаїчних похованнях є черпаки *типу 2* — з неглибокою чашечкою та високою петельчастою ручкою (висота 3—7 см; діаметр верхньої частини 8—15 см; співвідношення цих параметрів становить 1 : 2—1 : 3,2). У похованнях Поворскля

Період, ст. до н. е.	Регіон				
	Ворскла			Псел	Сула
VII — третя чверть VI					
Кінець V — IV					

Рис. 2. Миски з поховань Дніпро-Донецького Лісостепу: 1 — Малий Тростянець, п. 2/1; 2 — Малий Тростянець, п. 2/1; 3—5 — Марченки, к. 2; 6 — Більський некрополь Г, к. 6; 7 — Більський некрополь Г, к. 1; 8 — Опішлянка; 9 — Мачухи, п. 38/1; 10 — Марченки, к. 4; 11 — Василівка, к. 8; 12, 13 — Малий Тростянець, к. 2/1; 14, 15 — Мачухи, к. 6; 16 — Мачухи, к. 7; 17 — Мачухи, к. 16; 18 — Мачухи, к. 21; 19 — Мачухи, п. 34/1; 20 — Лихачівка, к. 2; 21, 22 — Скоробор, к. 22; 23 — Мачухи, п. 18/1; 24 — Лапівщина, п. 2/1; 25 — Скоробор, к. 24; 26 — Мачухи, п. 18/2; 27 — Мачухи, к. 20; 28 — Мачухи, к. 10; 29 — Василівка, к. 8; 30 — Перещепине, к. 24; 31 — Скоробор, к. 9; 32 — Куп'єваха, п. 20/5; 33 — Скоробор, к. 4; 34 — Олефірщина, к. 2; 35 — Василівка, к. 4; 36 — Перещепине, к. 14; 37 — Перещепине, п. 8/2; 38 — Мачухи, к. 8; 39 — Мачухи, к. 19; 40 — Перещепине, к. 4; 41, 42 — Зарічне, к. 2; 43 — Олефірщина, к. 16; 44 — Перещепине, к. 2; 45 — Баранівка, к. 1; 46 — Сурмачівка, к. 1; 47 — Оксютинці, к. 15; 48 — Лубни, п. 1/2; 49 — Поставмуки, к. 3 (за різними авторами)

знайдено 22 посудини та одну в насипі кургану (рис. 3, 3—24). Ще два орнаментовані черпаки походять з недокументованих розкопок

у Посуллі (рис. 3, 59; Щербань 2011, рис. 6, 5). Датуються вони VII — першою половиною VI ст. до н. е.

Більшість черпаків має S-подібний плавний профіль — варіант 1 (рис. 3, 4—6, 8, 10, 12—14, 17, 21, 23, 24, 59). Інші представлені зразками з розхиленим профілем — варіант 2 (рис. 3, 7, 9, 10, 15, 20), а також відкритими непрофільованими формами з прямими або дещо розхиленими стінками — варіант 3 (рис. 3, 16, 18, 22). Є кілька черпаків з ребром-перегином у середній частині корпусу — варіант 4 (рис. 3, 3, 48). Ручки мають відростки цвяхоподібної, підтрикутної сплющеної та рогоподібної форми.

12 посудин оздоблено геометричним прокресленим орнаментом, часто заповненим білою пастою. На черпаках типу 2 — це радіальні композиції: вертикальні та скісні лінії, стрічки, опущені вершиною донизу трикутники (рис. 3, 3, 4, 6, 8, 9, 11); а також лінійно-горизонтальні — заштриховані трикутники й зигзаги, «шахматний візерунок», ромби (рис. 3, 2, 5, 10, 13, 59). Окремі фігури є на ручках — так зв. мальтійський хрест, заштриховані ромби, горизонтальні або скісні паралельні лінії (рис. 3, 3, 4, 6, 8, 10, 13, 14).

Більшість черпаків *tinu* 3 — глибокі кухлеподібні, з біконічним або округло-біконічним корпусом (висота 6—12 см; діаметр верхньої частини 4,5—10,0 см; співвідношення їх у межах 1 : 0,5—1 : 0,9), — також походить з поховань басейну Ворскли: 7 екз. і ще один з перекриття могили (рис. 3, 25—32). З Посулля маємо чотири черпаки (рис. 3, 57, 58, 60, 62), ще два — з Придніпровського терасового Лісостепу (рис. 3, 66, 67). На п'яти є орнаментация скісними насічками на ребрі (рис. 3, 26—28, 67).

Більшість черпаків типу 3 знайдена в комплексах, що датуються досить широко: кінець VII — VI ст. до н. е. Ця форма найпізніша, але якийсь час черпаки типів 2 і 3 співіснували, на що вказує поховання 1 кургану 37 Мачухи, де виявлено біконічний і два з мілкою чашечкою та високою петельчастою ручкою (Ковпаненко 1970, с. 167—169).

Традиція використання черпаків у поховальному обряді найбільш притаманна населенню басейну Ворскли та незначною мірою Сули й Придніпровського терасового Лісостепу. Втім, в архаїчних комплексах могильника біля с. Куп'єваха в Поворсклі не виявлено жодного черпака, як і в ранньоскіфських похованнях Попсілля та Сіверського Дінця.

Кубки виявлені в 28 похованнях у курганах басейнів Ворскли, Псла та Придніпровського терасового Лісостепу, ще три походять з недокументованих курганів Посулля. Оpubліковано 26 посудин, серед яких виділено п'ять типів.

Кубки *tinu* 1 — з високою шийкою, відігнутими вінцями та округлим (кулястим) корпусом (висота 9 см; діаметр вінець 8 см; співвідношення їх 1 : 0,9). Відомі два такі кубки з поховань басейну Ворскли, один прикрашений геометричним прокресленим орнаментом (рис. 3, 33, 34).

Грушоподібні кубки *tinu* 2 — з високою дугоподібною в розрізі шийкою та розширеним у нижній частині корпусом (висота 6,0—9,5 см; діаметр вінець 3—8 см, співвідношення їх 1 : 0,5—1 : 0,95). Більшість таких виявлено в басейні Ворскли в похованнях другої половини VII — середини VI ст. до н. е. (рис. 3, 35—43). Лише на двох є простий прокреслений орнамент (рис. 3, 40, 42). Ще три посудини відомі в курганах Посулля, але вони походять з недокументованих комплексів, тож недатовані (Ильинская 1968, табл. 57, 9).

Широкогорлі кубки *tinu* 3 — з невисокою дугоподібно вигнутою шийкою приземкуватих пропорцій (висота 5—6 см; діаметр верхньої частини 6—7 см; співвідношення цих параметрів 1 : 1,2). З поховань басейну Ворскли походить лише два такі кубки — один з комплексу середньоскіфського часу (рис. 3, 49), дату іншого визначити складно (Городцов 1911, табл. 1).

Плоскодонні горщикоподібні кубки *tinu* 4 — слабо профільовані з короткою шийкою та відігнутими вінцями (висота 5—10 см; діаметр верхньої частини 5—9 см, співвідношення їх 1 : 0,8—1 : 1). Поверхня лощена або добре заглажена. Два виявлено в похованнях басейну Ворскли (рис. 3, 46, 50) і по одному на Пслі (рис. 3, 65) і в Придніпровському терасовому Лісостепу (рис. 3, 68). Вони походять з комплексів ранньоскіфського часу.

Корчагоподібні кубки *tinu* 5 — за морфологічними ознаками схожі на зменшені корчаги (висота 8—13 см; діаметр верхньої частини 4,5—9,0 см; співвідношення їх 1 : 0,6—1 : 0,8). Більшість має біконічний або округло-біконічний корпус, один з виділеною циліндричною шийкою та округлим корпусом. Вони походять з поховань басейну Ворскли (рис. 3, 44, 45, 47, 51, 52). Дві корчажки прикрашені геометричним різьбленим орнаментом (рис. 3, 44, 45).

Кухлі виявлені в 11 похованнях, але маємо рисунки лише десяти. З курганів басейну Ворскли походить чотири (рис. 3, 53—56), з Посулля — п'ять (рис. 3, 61, 63, 64; Ильинская 1968, табл. 63, 4, 5), з Придніпровського терасового Лісостепу — один (рис. 3, 69).

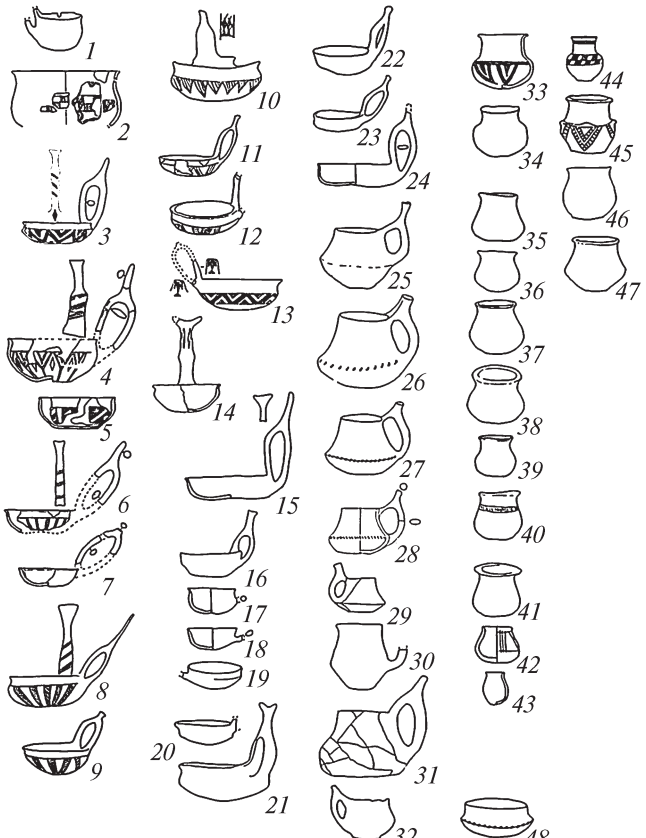

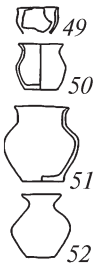

Період, ст. до н. е.	Регіон						
	Ворскла		Сула	Псел	ПТЛ		
<p style="text-align: center;">VII — третя чверть VI</p> 				 65	 66 67 68		
<p style="text-align: center;">Кінець VI — третя чверть V</p>			 62				
<p style="text-align: center;">Кінець V — IV</p>		 49 50 51 52	 53 54		 55 56	 63 64	 69

Рис. 3. Черпаки, кубки та кухлі з поховань Дніпро-Донецького Лісостепу: 1 — Мачухи, к. 3; 2, 3 — Більський некрополь Г, п. 1/2; 4–7 — Карпусі, п. 1/7; 8 — Лихачівка, к. 1; 9, 34 — Мачухи, к. 1; 10, 35 — Мачухи, п. 2/2; 13, 23, 30, 41 — Мачухи, к. 37; 12 — Мачухи, п. 38/2; 13 — Перешепине, к. 5; 14 — Василівка, к. 5; 15 — Марченки, к. 2; 16, 46 — Лапівщина, к. 1; 17 — Малий Тростянець, п. 2/1; 18 — Малий Тростянець, п. 2/2; 19, 36, 45 — Мачухи, к. 6; 20 — Мачухи, к. 33/4; 21, 39 — Мачухи, к. 11; 22 — Мачухи, к. 25; 24 — Марченки, к. 1; 25 — Мачухи, п. 18/1; 26, 27 — Скоробор, к. 8; 28, 29, 31 — Скоробор, к. 22; 32, 47 — Мачухи, к. 19; 33 — Інститутська гора; 37 — Мачухи, к. 21; 38 — Мачухи, к. 22; 40 — Мачухи, п. 24/3; 42 — Малий Тростянець, п. 2/1; 43 — Куп'єваха, к. 14; 44 — Осняги, к. 1; 48 — Скоробор, к. 2; 49, 53 — Василівка, к. 4; 50 — Малий Тростянець, к. 3; 51 — Куп'єваха, п. 20/4; 52 — Полтава Гора; 54 — Мачухи, к. 13; 55 — Більський некрополь Б, к. 1; 56 — Більський некрополь Б, к. 7; 57 — Герасимівка, курган 1; 58 — Герасимівка, к. 2; 59 — Оксютинці; 60 — Лубни, п. 4/3; 61 — Малі Будки, к. 2; 62 — Лубни, к. 11; 63 — Оксютинці, к. 12; 64 — Великі Будки, к. 1; 65 — Баранівка, к. 1; 66–68 — Гладківщина, к. 4; 69 — Сеньківка, к. 1а (за різними авторами); ПТЛ — Придніпровський терасовий Лісостеп)

Більшість їх відноситься до *типу 1* — з профільованим горщикоподібним корпусом і петельчастою ручкою. З 8 екз. більшість походить з комплексів кінця V — IV ст. до н. е., два — з поховань середньоскіфського періоду, один — ранньоскіфського.

Лише один непрофільований кухоль *типу 2* — з прямими стінками — виявлений у Посуллі (рис. 3, 64). Він орнаментований у верхній частині прокресленими лініями.

Корчаги виявлені в 40 похованнях, зокрема 12 у фрагментах. Частина їх походить з недокументованих комплексів.

Біконічні та округло-біконічні корчаги *типу 1* — з потовщеними підтрикутними в перетині вінцями (діаметр вінця 18—30 см, найбільший діаметр корпусу 52 см, висота 28—60 см; співвідношення висоти й діаметра корпусу 1 : 0,8—1 : 1). З поховань басейну Ворскли походить п'ять посудин (рис. 4, 1—5), ще дві корчаги виявлені в Посуллі (рис. 3, 24, 25). Комплекси, в яких вони знайдені, датують ранньоскіфським часом (серединою VII — першою половиною VI ст. до н. е.). Корчага з кургану біля хут. Шумейко на Сулі орнаментована на шийці та середині корпусу двома пасмами геометричного різьбленого орнаменту, інкрустованого білою пастою, над нижнім пасмом розміщений ряд конічних виступів (рис. 4, 24). Дві корчаги з басейну Ворскли також прикрашені геометричним візерунком, інкрустованим білою пастою (рис. 4, 3, 5). Майже всі корчаги мають конічні наліпи трохи вище найбільшого розширення корпусу.

Корчаги *типу 2* — біконічної та округло-біконічної форми з різко відігнутими (часто розтрубоподібними) вінцями та високим горлом (діаметр верхньої частини 12—22 см, діаметр корпусу 18—34 см, висота 19—43 см; співвідношення висоти та найбільшого розширення тулуба 1,0 : 0,7—1,0 : 1,2). Такі знайдені в похованнях басейну Ворскли — 5 екз. (рис. 4, 7—9, 12, 13), дві походять з Посулля (рис. 4, 26, 28). На двох посудинах трохи вище найбільшого розширення корпусу розміщені конічні наліпи (рис. 4, 7, 26). Ще одна орнаментована невеликим наліпним валиком, розчленованим скісними насічками (рис. 4, 12). Більшість корчаг типу 2 походить з поховань другої половини VII — середини VI ст., одна — з поховання третьої чверті VI ст. до н. е.

Горщикоподібні корчаги *типу 3* — з дугоподібними в перетині широкими вінцями та округлим тулубом (діаметр верхньої частини 17—20 см, діаметр корпусу 30—40 см, висота 30—40 см; співвідношення висоти та найбіль-

шого розширення корпусу 1 : 0,7—1 : 0,9) — відомі з семи поховань. З басейну Ворскли походить п'ять, з яких дві виявлені на залишках дерев'яного перекриття (рис. 4, 10, 11, 14, 15, 21). По одній корчазі знайдено в Посуллі та на Сіверському Дінці (рис. 4, 27, 32). Тільки корчага (з поховання на Сулі) має конічні виступи на плічках (рис. 4, 27).

Ранньоскіфським часом датовано чотири посудини, ще дві виявлено в похованнях середньоскіфського часу та одна знайдена на перекритті поховальної камери кінця V — IV ст. до н. е.

До рідкісних належить корчагоподібна посудина з відбитими вінцями, орнаментована червоною фарбою на плічках, з Куп'євахи, курган 15, поховання 1 ранньоскіфського часу (рис. 4, 6). Невелика корчага з кургану 1 могильника Волошине 2 (середина — друга половина VII ст. до н. е.) має тюльпаноподібну форму (рис. 4, 29) і морфологічно схожа на ранньожаботинський посуд (Дараган 2011, рис. IV. 8, 4—6). Фрагменти вузькогорлої корчаги виявлені в кургані 1 біля с. Дуванка на Сіверському Дінці (рис. 4, 31). За формою та орнаментациєю вона має аналогії серед матеріалів архаїчних курганів Північного Кавказу та Нижнього Дону (див.: Шрамко 1995; Батчаев 1985, табл. 11, 1; 31, 2).

До найархаїчніших можна віднести корчаги типів 1 і 2, що ведуть своє походження від чорнолісько-жаботинської традиції — горизонту Жаботин 2 (Дараган 2010, с. 86—109). Верхньою межею побутування цих типів можна вважати середину VI ст., хоча поодинокі та дещо змінені зразки відомі в комплексах кінця VI — початку V ст. до н. е. Протягом усього скіфського часу побутовав корчагоподібний посуд типу 3.

Глеки та глекоподібний посуд виявлено в 21 похованні по одній посудині в комплексі. Немає глеків лише в похованнях басейну Псла.

Глеки *відділу 1* — без ручки, середніх і великих розмірів (висота 20—37 см, найбільший діаметр 16—39 см) — знайдені у восьми похованнях. Найраніший глек походить з ранньоскіфського поховання на Сіверському Дінці (рис. 4, 32), два виявлено в комплексах середньоскіфського (рис. 4, 18, 35), три — пізньоскіфського періоду (рис. 4, 22, 36, 38) і два походять з недатованих поховань (Ильинская 1968, табл. 59, 1, 2).

Глеки *відділу 2* — з однією або двома ручками, також середніх і великих розмірів (висота 15—43 см, найбільший діаметр 13—33 см) —

Період, ст. до н. е.	Регіон			
	Ворскла	Сула	ПТЛ	Сіверський Донець
<p>VII — третя чверть VI</p>				
<p>Кінець VI — третя чверть V</p>				
<p>Кінець V — IV</p>				

Рис. 4. Корчаги та глеки з поховань Дніпро-Донецького Лісостепу: 1 — Карпусі, п. 1/7; 2 — Лихачівка, к. 1; 3 — Більський некрополь Г, к. 1; 4 — Скоробор, к. 8; 5 — Куп'єваха, к. 14; 6 — Куп'єваха, п. 15/1; 7 — Марченки, к. 1; 8 — Куп'єваха, п. 12/2; 9 — Скоробор, к. 22; 10 — Куп'єваха, п. 15/2; 11 — Куп'єваха, к. 10; 12 — Куп'єваха, к. 19; 13 — Перещепине, к. 10; 14 — Скоробор, к. 7; 15, 18 — Перещепине, к. 3; 16 — Олефірщина, к. 11; 17 — Більський некрополь А, к. 1; 19 — Опішне, п. 1/1; 20 — Перещепине, к. 14; 21 — Скоробор, к. 9; 22 — Куп'єваха, к. 6; 23 — Олефірщина, к. 16; 24 — Вовківці, к. 1; 25 — Попівка; 26 — Герасимівка, к. 2; 27 — Попівка, к. 1; 28 — Оксютинці, к. 2; 29 — Волошине 2, к. 1; 30 — Мирне, к. 3; 31 — Дуванка, п. 1/1; 32 — Мала Рогозянка, п. 1/3; 33 — Люботин, к. 10; 34 — Протопопівка, к. 3; 35 — Протопопівка, к. 1; 36 — Старий Мерчик, к. 7; 37 — Пісочин, п. 8/1; 38 — Пісочин, к. 27; 39 — Черемушна 2, к. 14; 40 — Пісочин, к. 6; 41 — Пісочин, к. 10 (за різними авторами; ПТЛ — Придніпровський терасовий Лісостеп)

походять з шести поховань. Посудини з однією ручкою (*tin 1*) знайдені тільки в похованнях кінця V — IV ст. до н. е. на Сіверському Дінці та на Ворсклі (рис. 4, 23, 37, 39). На двох по-

судинах ручки орнаментовані поздовжніми канелюрами (рис. 4, 23, 39).

Відомі три глеки з двома ручками — *tinu 2* (рис. 4, 20, 34, 41). Ручки округлі або овальні в

перетині, прикріплені на шийці нижче вінець і до плічка. Два походять з комплексів V ст. та один — IV ст. до н. е.

Частину посуду, включеного до типології, можна назвати глекоподібним. За розмірами, співвідношеннями висоти та діаметра і звуженою шийкою вони схожі на глеки, але без вираженої горловини — з короткою дугоподібною шийкою. Форма корпусу деяких з них має слабо виражену біконічність, що уможливує вважати їх перехідною формою від архаїчних корчаг до глеків (рис. 4, 16, 17, 30, 40).

У похованнях Дніпро-Донецького Лісостепу виявлено чимало **посуду малих розмірів**, серед якого виділяються групи, морфологічно зіставні з низкою попередніх категорій кераміки, але в зменшеному вигляді.

Горщечки виявлені в 77 похованнях (до чотирьох у могилах), всього 94. Значна кількість їх виявлена в басейні Ворскли: 38 у 32 похованнях і два поза могилою (рис. 5, 1—12, 15—27, 37), а також у курганах Посулля: 37 із 29 поховань (рис. 5, 41—53, 62—65, 71—74), частина — безпаспортна (Ильинская 1968, табл. 60—62). 4 екз. відомо в похованнях басейну Псла (рис. 5, 75, 78, 79). У Придніпровському терасовому Лісостепу малі горщечки зафіксовані в 11 похованнях (рис. 5, 80—82, 84). У похованнях басейну Сіверського Дінця відомо лише два (рис. 5, 85, 86).

Більшість горщечків неорнаментована. Деякі прикрашені у верхній частині тими само мотивами, що й власне горщики: наліпним валиком з пальцевими вдавленнями та наскрізними проколами (рис. 5, 1, 6, 7, 12), пальцевими вдавленнями та наскрізними проколами (рис. 5, 2, 3, 11, 17, 19, 42, 46, 78, 80, 86), один — нігтьовими відбитками на шийці (рис. 5, 37).

Горщечки використовували в поховальному обряді протягом усього скіфського часу: з комплексів другої половини VII — другої половини VI ст. походить 39 екз.; кінця VI — другої половини V ст. — 14 екз.; кінця V—IV ст. до н. е. — 12 екз. Значна їх кількість виявлена в ранньоскіфських похованнях басейнів Ворскли та Сули.

Меншою кількістю представлені *мисочки* (27 із 22 поховань). Найбільше їх відомо в басейні Ворскли (18), одна виявлена на Пслі, менша кількість походить з поховань басейну Сули (6), інші — з недокументованих комплексів. Три мисочки знайдено в похованнях Придніпровського терасового Лісостепу, одна — на Сіверському Дінці. За морфологічними особливостями виділяються кілька варіантів:

1) мисочки зрізанокопінної форми з прямими стінками знайдені в похованнях середньота пізньоскіфського часу басейнів Ворскли та Сули (рис. 5, 14, 32, 38, 39, 66);

2) півсферичної форми з загнутим або вертикальним краєм — такі виявлено в ранньота середньоскіфських комплексах на Ворсклі (рис. 5, 13, 28—31), в кургані V ст. на Пслі (рис. 5, 76), у комплексі IV ст. до н. е. на Сіверському Дінці (рис. 5, 87) та в недокументованих похованнях Посулля (Ильинская 1968, табл. 63, 20, 21);

3) мисочки на кільцевому піддоні з поховань різного часу басейнів Ворскли та Сули (рис. 5, 33, 34, 36, 40, 54, 55, 67, 69).

До рідкісних форм належить мисочка з півсферичним корпусом і трохи відігнутими краями з Сеньківки, курган 1, поховання 1 (рис. 5, 83).

Порівняно незначною кількістю (11 екз. з 11 поховань і 10 з недокументованих) репрезентовані невеликі *баночки*. Дві є на Ворсклі (рис. 5, 35), одна — в басейні Псла (рис. 5, 77), вісім походить з Посулля (рис. 5, 56—61, 68) та ще кілька з недокументованих курганних могильників роменської групи (Ильинская 1968, табл. 61, 17—20; 62, 15, 19; 63, 12, 17).

Серед рідкісних форм, не включених до жодної групи, вкажемо ще дві: ліпну курильницю, орнаментовану прокресленими лініями та ямками, з поховання кінця VI — першої половини V ст. до н. е. в Лубнах (рис. 5, 70) і маленьку дворучну посудинку з поховання кінця V—IV ст. до н. е. Пісочинського могильника (рис. 5, 88).

Типологічне впорядкування поховальної кераміки та аналіз її використання в територіальному та хронологічному аспектах уможливили низку спостережень.

1. Попри значну кількість спільних рис у поховальному обряді окремих мікрорегіонів Дніпро-Донецького Лісостепу помітні певні відмінності, пов'язані з традицією вміщення ліпного посуду в могилу. У басейні Ворскли ліпний посуд виявлено в 56,3 % поховань, дещо менше — в пам'ятках басейнів Сули та Псла — відповідно, 47,2 та 37,5 %. На цьому тлі помітно вирізняються Придніпровський терасовий Лісостеп і басейн Сіверського Дінця, де комплекси з ліпною керамікою становлять, відповідно, 18,5 і 11,4 %.

2. Спільним для пам'яток Дніпро-Донецького Лісостепу є тенденція поступового зменшення кількості поховань з ліпним посудом і зростання відсотку з античним. Протягом

Період, ст. до н. е.	Регіон				
	Ворскла	Сула	Псел	ПТЛ	Сіверський Донець
VII — третя чверть VI					
Кінець VI — третя чверть V					
Кінець V — IV					

Рис. 5. Мініатюрний посуд з поховань Дніпро-Донецького Лісостепу: 1 — Скоробор, к. 2; 2 — Малий Тростянець, п. 2/1; 3, 4, 9, 13 — Марченки, п. 1/2; 5 — Лавіщина, к. 3; 6 — Мачухи, к. 19; 7 — Мачухи, к. 22; 8 — Мачухи, п. 18/1; 10 — Мачухи, п. 38/2; 11 — Марченки, к. 4; 12 — Мачухи, п. 33/2; 14 — Скоробор, к. 9; 15, 20 — Мачухи, к. 10; 16, 19 — Мачухи, к. 15; 17 — Куп'єваха, п. 4/3; 18 — Мачухи, к. 25; 21, 35 — Мачухи, к. 14; 22 — Перещепине, к. 13; 23, 32 — Перещепине, к. 3; 24 — Перещепине, к. 14; 25 — Перещепине, п. 3; 26 — Мачухи, к. 13; 27, 30, 31 — Перещепине, к. 20; 28 — Куп'єваха, к. 17; 29 — Мачухи, к. 8; 33 — Перещепине, к. 2; 34, 36 — Перещепине, п. 4; 37, 38 — Перещепине, к. 2; 39 — Скоробор, к. 9; 40 — Скоробор, к. 18; 41 — Оксютинці, к. 17; 42 — Оксютинці, к. 8; 43 — Басівка, к. 481; 44 — Оксютинці, к. 6; 45, 58 — Вовківці, к. 2; 46 — Плавинищі, к. 4; 47 — Попівка, к. 3; 48 — Великі Будки, к. 1; 49 — Попівка, к. 7; 50, 51, 61 — Попівка, к. 13; 52, 55 — Попівка, к. 15; 53 — Сурмачівка, к. 1; 54, 60 — Попівка, к. 9; 56 — Оксютинці, к. 7; 57 — Герасимівка, к. 1; 59 — Оксютинці, к. 12; 62 — Сурмачівка, п. 1/2; 63 — Оксютинці, к. 2; 64 — Вовківці, к. 494; 65–67, 69 — Сербин, к. 1; 68 — Оксютинці, п. 1/2; 70 — Лубни, п. 1/2; 71–73 — Великі Будки, к. 1; 74 — Малі Будки, к. 2; 75, 76 — Броварки, к. 505; 77 — Дудчанці, п. 1/2; 78, 79 — Броварки, к. 504; 80 — Сеньківка, к. 1а; 81 — Сеньківка, к. 2; 82 — Сеньківка, к. 4; 83 — Сеньківка, к. 1; 84 — Сеньківка, к. 9; 85 — Люботин, к. 2; 86 — Черемужна 2, к. 4; 87 — Гришківка, к. 25; 88 — Пісочин, к. 10 (за різними авторами; ПТЛ — Придніпровський терасовий Лісостеп)

скіфського часу змінюється й склад керамічних наборів. У архаїчний час (середина VII — друга половина VI ст. до н. е.) маємо найбільший відсоток поховань з ліпним посудом, якому при-

кметна розмаїтість форм. У басейні Ворскли поховання з ліпною керамікою в цей час становлять 81 %. Характерними є набори столового посуду: нерідко в одній могилі знайдено в

різній кількості черпаки, кубки, корчаги, горщики та малі посудини. Розповсюджена орнаментация пластичними наліпами й геометричними композиціями. В ранньоскіфський час комплекси з ліпним посудом становлять значний відсоток у басейнах Сули, Псла та в Придніпровському терасовому Лісостепу, відповідно, 54, 33 і 63 % від загальної кількості архаїчних поховань у регіоні. В цих регіонах невідомі численні набори столового посуду та значно менше черпаків, кубків і корчаг. У басейні Сіверського Дінця комплекси ранньоскіфського часу з ліпною керамікою становлять 41 %. У цей час на пам'ятках Дніпро-Донецького Лісостепу тільки-но з'являється античний посуд (усього 4,0 % поховань).

У середньоскіфський період (кінець VI — друга половина V ст. до н. е.) відбуваються кількісні та якісні зміни. Порівняно з архаїчним часом знижується відсоток поховань з ліпним посудом у Поворсклі, Придніпровському терасовому Лісостепу та на Сіверському Дінці, відповідно, 59, 33 і 13 %. Лише в Посуллі та Попсіллі ці показники дещо зросли: 58 і 50 %. Від цього часу спостерігається «відмирання» традиції виготовляти деякі різновиди столового й тарного посуду: черпаки, кубки грушоподібної форми, корчаги з біконічним і округло-біконічним тулубом. Водночас зникає прокреслений геометричний орнамент, пластичні наліпи та наліпний валик на горщиках. З'являються інші категорії ліпного посуду: глеки великих і середніх розмірів з ручками та без них, глекоподібний посуд і кухлі. Якоюсь мірою зменшення ліпного посуду компенсується античним імпортом — поховання цього часу в Дніпро-Донецькому Лісостепу з імпортним посудом становлять 33 %.

Наприкінці V—IV ст. до н. е., передусім, відбулися зміни в кількісному розподілі певних типів: переважають профільовані горщики (типи 2 і 3) й миски з загнутою під прямим кутом закраїною (тип 6). Продовжує зменшуватися кількість поховань з ліпним посудом. Найвищий показник зберігається на пам'ятках басейну Ворскли — 21 % від пізньоскіфських поховань цього регіону. Ще менше комплексів з керамікою в басейні Сіверського Дінця, Сули, Псла та Придніпровського терасового Лісостепу: відповідно 12, 8, 1 і 9 %. Кількість поховань з античним посудом у цей час теж дещо зменшується та становить 26 %.

Отже, усталене твердження про заміну в поховальному обряді ліпного посуду престижнішим античним справедливо лише частково, оскільки помітна загальна тенденція рідше ставити кераміку (що місцеву, що імпорту) в могилу.

3. Окрему увагу привертає посуд малих розмірів. Як наголошувалося, такий посуд використовувало в поховальному обряді населення всіх регіонів. Тож не можна погодитися з висновком щодо наявності значної кількості малих форм у курганах посульської групи як однієї з характерних рис місцевого поховального ритуалу (Ильинская 1954, с. 171). Такий посуд широко використовували протягом усього скіфського часу та одночасно з іншими категоріями кераміки, що є однією з виразних рис поховального обряду населення Дніпро-Донецького Лісостепу та вирізняє його з-поміж сусідніх історико-культурних регіонів.

4. Не викликає сумніву, що походження основних елементів гончарних традицій ранньоскіфського часу пов'язано з населенням Середнього Подніпров'я передскіфського часу. Найближчі аналогії кераміці, яка була задіяна в поховальному обряді та побуті населенням Дніпро-Донецького Лісостепу протягом скіфського часу, знаходимо на синхронних пам'ятках лісостепової частини правого берега Дніпра (Петренко 1961, с. 60—62, 66—68, 84—86; Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 50—52, 54—60, 75—77, 81—85, 101—109; Бессонова, Скорый 2001, с. 56—76).

Окрім того, в поховальних комплексах Дніпро-Донецького Лісостепу представлений посуд, що має аналогії на пам'ятках передскіфського та скіфського часу Північного Кавказу та степової частини Північного Причорномор'я (корчаги з Дуванки, курган 1 і Перещепине, курган 10; великі широкогорлі глеки та кухлі). Основна ж частина архаїчних типів ліпного посуду генетично пов'язана з жаботинським горизонтом пам'яток Дніпровського Лісостепового Правобережжя та Ворскли — поселення Жаботин, Пожарна Балка 2, Лихачівка, Хухра, Західне Більське городище (Ковпаненко 1967, с. 33—49; Шрамко І. 2006; Дараган 2010). Важливим є те, що впродовж скіфського часу в лісостепових племен по обидва боки Дніпра відбувалися схожі трансформації гончарної традиції, що вказує на єдину генетичну підоснову та подібні культурні процеси, а також постійні тісні контакти населення обох ареалів.

- Бабенко Л.І.* Глиняний посуд у поховальному обряді Пісочинського курганного некрополя // Український керамологічний журнал. — 2004. — № 1. — С. 133—138.
- Бабенко Л.І.* Песочинский курганный могильник скифского времени. — Харьков, 2005.
- Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В.* Курганы скифского времени (северскодонецкий вариант). — К., 2000.
- Батчаев В.М.* Древности предскифского и скифского периодов // Археологические исследования на новостройках Кабардино-Балкарии. — Нальчик, 1985. — Т. 2. — С. 7—115.
- Берест Ю.М., Кулатова І.М., Осадчий Є.М., Приймак В.В., Супруненко О.Б.* Розкопки кургану скіфського часу на Зарічненському археологічному комплексі у Середньому Поворсклі // АЛЛУ. — 2002. — № 1. — С. 68—71.
- Бессонова С.С., Скорый С.А.* Мотронинское городище скифской эпохи. — К., 2001.
- Бойко Ю.Н., Берестнев С.И.* Погребения VII—IV вв. до н. э. курганного могильника у с. Купьеваха (Ворсклинский регион скифского времени). — Харьков, 2001.
- Бречка М.Ф.* Археологічні дослідження скіфських пам'яток в околицях Люботина // Наук. записки ХДПУ. — 1939. — 2. — С. 219—227.
- Буйнов Ю.В., Бандуровский А.В., Окатенко В.Н.* Исследования курганов скифской эпохи в Харьковской области // АДУ 2003—2004. — Запоріжжя, 2005. — С. 9—13.
- Гейко А.В.* Охоронні розкопки курганів скіфського часу поблизу с. Малий Тростянець // АЛЛУ. — 2001. — № 2. — С. 90—95.
- Гейко А.В.* Про призначення посуду та його використання у поховальних обрядах племен скіфського часу Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя // Проблеми археології Восточної Європи. — Харьков, 2008. — С. 65—69.
- Генинг В.Ф.* Программа статистической обработки керамики из археологических раскопок // СА. — 1973. — № 1. — С. 114—135.
- Городицов В.А.* Дневник археологических исследований в Зеньковском уезде Полтавской губернии в 1906 г. // Тр. XIV АС. — М., 1911. — Т. 3. — С. 93—161.
- Гречко Д.С., Шелехань А.В.* Гришковский могильник скифов на Харьковщине. — К., 2012.
- Дараган М.Н.* Памятники раннескифского времени Среднего Поднепровья и Гальштат: поиск хронологических реперов // Revista Arheologica. — 2010. — Vol. 4. — Nr. 2. — С. 86—113.
- Дараган М.Н.* Начало раннего железного века в Днепропровской Правобережной Лесостепи. — К., 2011.
- Ильинская В.А.* Керамика скифских погребений Посулья // ВССА. — М., 1954. — С. 168—185.
- Ильинская В.А.* Памятники скифского времени в бассейне р. Псел // СА. — 1957. — 27. — С. 232—249.
- Ильинская В.А.* Скифы Днепропровского Лесостепного Левобережжя (курганы Посулья). — К., 1968.
- Коваленко О.В., Луговой Р.С.* Курган V ст. до н. е. поблизу селища Опішне Полтавської області: попередні результати дослідження // АЛЛУ. — 2006. — № 2. — С. 52—63.
- Ковпаненко Г.Т.* Племена скіфського часу на Ворсклі. — К., 1967.
- Ковпаненко Г.Т.* Курганы поблизу с. Мачухи на Полтавщині // Археологія. — 1970. — 24. — С. 146—169.
- Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А.* Памятники скифской эпохи днепровского лесостепного правобережья. — К., 1989.
- Кулатова І.М.* Курганы скіфського часу в ур. Лапівщина у Поворсклі (за дослідженнями І.А. Зарецького у 1888 р.) // АЛЛУ. — 1998. — № 1/2. — С. 26—28.
- Кулатова І.М.* Курган жаботинського часу на Інститутській Горі у Полтаві // АЛЛУ. — 2005. — № 1/2. — С. 39—41.
- Кулатова И.Н., Луговая Л.Н., Супруненко А.Б.* Курганы скифского времени междуречья Ворсклы и Псла. — М.; Полтава, 1993.
- Кулатова И.Н., Скорый С.А., Супруненко А.Б.* Раннескифское погребение на юге Приднепровской Левобережной террасовой Лесостепи // АЛЛУ. — 2006. — № 1. — С. 46—60.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б.* Курган скіфського часу в околицях Полтави // ПАЗ. — 1993. — 1. — С. 20—24.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б.* Курганы скіфського часу західної округи Більського городища. — К., 2010.
- Либеров П.Д.* Новые материалы из курганов у села Черемушны // КСИА. — 1961. — 83. — С. 104—109.
- Махортых С.В., Ролле-Герц Р.А., Скорый С.А., Герц В.Ю., Белозор В.П.* Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 2005 г. — К., 2006.
- Махортых С.В., Ролле-Герц Р.А., Скорый С.А., Герц В.Ю., Каравайко Д.В.* Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 2006 г. — К., 2007.
- Мельник Е.Н.* Раскопки курганов в Харьковской губернии 1900—1901 гг. // Тр. XII АС. — 1905. — Т. 1. — С. 673—744.
- Моруженко А.А.* Скифские погребения в бассейне Ворсклы // Проблеми археології Поднепровья. — Днепропетровск, 1986. — С. 111—119.
- Мурзін С.Ю., Ролле Р., Білзор В.П.* Про подальші дослідження Перещепинського могильника // Археологія. — 1996. — № 4. — С. 141—149.

- Мурзин В.Ю., Ролле Р., Херц В., Махортых С.В., Белозор В.П. Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 1997 г. — К., 1998.
- Мурзин В.Ю., Ролле Р., Херц В., Махортых С.В., Черненко Е.В. Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 1996 г. — К., 1997.
- Мурзин В.Ю., Ролле Р., Херц В., Скорый С.А., Махортых С.В., Белозор В.П. Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 2000 г. — К., 2001.
- Пеляшенко К.Ю. Ліпний посуд як елемент поховальної обрядності населення скіфського часу Дніпро-Донецького Лісостепу // Древности 2012. — Харьков, 2012. — С. 134—146.
- Пеляшенко К.Ю., Гречко Д.С. Ліпний посуд населення сіверськодонецького Лісостепу скіфської доби // Археологія. — 2007. — № 4. — С. 22—37.
- Петренко В.Г. Культура племен Правобережного Среднего Поднепровья в IV—III вв. до н. э. // МИА. — 1961. — 96. — С. 53—102.
- Покровська Є.Ф. Кургани біля с. Сеньківки // Археологія. — 1965. — XVIII. — С. 139—149.
- Ролле Р., Херц В., Махортых С.В., Белозор В.П. Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 2002 г. — К., 2003.
- Супруненко О.Б. Розкопки Більського курганного некрополя «Б» // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. — Полтава, 1996. — С. 88—120.
- Супруненко О.Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М. Скаржинської). — К.; Полтава, 2000.
- Супруненко О., Золотницький Б., Кулатова І. Кургани біля с. Карпусі під Полтавою. — Полтава, 1996.
- Фиалко Е.Е. Памятники скифской эпохи Приднепровской террасовой Лесостепи. — К., 1994.
- Черненко Е.В., Ролле Р., Скорый С.А., Махортых С.В., Герц В.Ю., Белозор В.П. Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 2003 г. — К., 2004.
- Черненко Е.В., Ролле-Герц Р., Скорый С.А., Махортых С.В., Герц В.Ю., Белозор В.П. Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 2004 г. — К., 2005.
- Шрамко Б.А. Новые раскопки курганов в могильнике Скоробор // Древности 1994. — Харьков, 1994. — С. 102—126.
- Шрамко Б.А. Розкопки курганів VII—IV ст. до н. е. поблизу Більська // Археологія. — 1994а. — № 4. — С. 117—133.
- Шрамко Б.А. Биритуальный курган у с. Дуванка // Древности 1995. — Харьков, 1995. — С. 172—173.
- Шрамко І.Б. Ранній період в історії геродотівського Гелона (за матеріалами розкопок зольника № 5) // Більське городище та його округа (до 100-річчя початку польових досліджень). — К., 2006. — С. 33—56.

Надійшла 20.08.2013

К.Ю. Пеляшенко

ЛЕПНАЯ ПОСУДА ИЗ ПОГРЕБЕНИЙ СКИФСКОГО ВРЕМЕНИ ДНЕПРО-ДОНЕЦКОЙ ЛЕСОСТЕПИ

Систематизировано лепную керамику из погребений скифского времени лесостепной части междуречья Днестра и Северского Донца. В целом из 815 погребальных комплексов она найдена в 303. Однако не все они доступны для анализа из-за потерь. Выделенные категории посуды соответствуют традиционному пониманию их функционального назначения (горшки, миски, черпаки, кубки, корчаги, кувшины, кружки, сосуды малых размеров). Типология их основывается на морфологических признаках с учетом метрических параметров.

В большинстве лепная керамика представлена целыми формами и, как правило, найдена в датированных комплексах, что дополняет поселенческие материалы. Сравнительная характеристика типов керамики позволила установить динамику ее распространения в отдельных регионах Днепро-Донецкой Лесостепи, а также во времени.

Наиболее часто лепную керамику использовало в погребальном обряде население локальных групп бассейнов Ворсклы, Сулы и Псла в отличие от северскодонецкого региона и Приднепровской террасовой Лесостепи. В двух последних группах процентные показатели погребений с такой посудой очень низкие, практически не известна столовая керамика. В то же время целый ряд общих морфологических особенностей и единая тенденция трансформации гончарной традиции во времени указывают на близкое этническое родство населения локальных групп Днепро-Донецкой Лесостепи. В раннескифское время отмечается наибольшее морфологическое разнообразие и частое использование в погребальной практике наборов посуды. В конце VI — второй половине V вв. до н. э. одновременно с уменьшением процента погребальных комплексов с керамикой происходят морфологические изменения в гончарной традиции: исчезает целый ряд категорий и типов столовой и тарной посуды (черпаки, округлодонные кубки, округло-биконические корчаги), практически не используются архаические приемы декора (геометрический прочерченный орнамент, налепной валик и пластичный налеп). В то же время появляются новые категории керамики (кувшины и кувшиновидные сосуды, кружки), в погребальной практике все чаще используется античная посуда. В конце V — IV вв.

до н. э. отмечаются изменения в количественном распределении определенных типов посуды (горшки с профилированным туловом, миски с резко загнутой закраиной), продолжает уменьшаться процент погребений с лепной керамикой. Общей особенностью для погребальной практики населения Днепро-Донецкой Лесостепи является довольно широкое использование на протяжении скифского времени посуды малых размеров (горшочков, мисочек, баночек).

Происхождение основных элементов гончарных традиций раннескифского времени связано с лесостепной частью Среднего Поднепровья предскифского времени. Но некоторые формы имеют соответствия среди материалов Северного Кавказа и степной части Северного Причерноморья. Аналогии же основной массе керамики, использовавшейся на протяжении скифского времени в погребальной обрядности населением Днепро-Донецкой Лесостепи, находим на синхронных памятниках правого берега Днепра. На протяжении скифского времени у лесостепных племен по обоим берегам Днепра отмечаются сходные линии развития в изготовлении лепной посуды, что указывает на единую генетическую подоснову и тесные контакты.

K. Yu. Peliashenko

HANDMADE POTTERY FROM THE SCYTHIAN PERIOD BURIALS IN THE DNIPRO-DONETSK FOREST-STEPPE REGION

Handmade ceramics from the Scythian period burials in the forest-steppe zone on the territory between the Dnipro and the Siverskyi Donets Rivers was systematized. On a whole, it was found in 303 of 815 burial assemblages. However, not all of it is available for the analysis due to the losses. The marked out pottery categories correspond to the traditional understanding of their functional purpose (jugs, dishes, dippers, bowls, large pots, pitchers, cups, and small size vessels). Their typology is based on morphologic features considering metric parameters.

In most cases handmade ceramics is represented by intact forms and as a rule is found in dated assemblages adding to the materials from settlements. Comparative description of ceramic types allowed the author to determine the dynamics of its spread in certain areas of the Dnipro-Donetsk forest-steppe region, as well as in time.

Most often handmade pottery was used in funeral customs by the population of local groups in the Vorskla, the Sula, and the Psel Rivers basins, as against the Siverskyi Donets River region and the Dnipro River terrace forest-steppe region. At the same time, a whole set of common morphologic peculiarities and common tendency of transformation of wheel-made tradition in time indicate the close ethnic similarity between the local groups population in the Dnipro-Donetsk forest-steppe region. The highest morphological variety and frequency in pottery usage in funeral practice are indicated in the Early Scythian period. Since the end of the 6th c. till the second half of the 5th c. BC, together with decrease in number of burial assemblages with pottery, the morphologic changes in potter's tradition appeared: a whole set of categories and types of kitchen and transport pottery vanished (dippers, round-bottom bowls, and round and bi-cone large pots), and archaic decoration in fact was not used (geometric incised ornament, handmade cordon and plate). At the same time, new ceramics categories appeared (pitchers and pitcher-shaped vessels and cups) and Ancient Greek pottery in increasing frequency was used in funeral practice. At the end of the 5th and the 4th c. BC, the changes are noted in quantitative distribution of certain pottery types (jugs with profiled body and dishes with sharply bent rim) and the percentage of burials with handmade ceramics continued to descent. Quite wide usage of small size vessels (jugs, dishes, and jars) during the whole Scythian period was a common peculiarity for the funeral practice of the Dnipro-Donetsk forest-steppe region population.

Origin of the main elements of potter's tradition in the Early Scythian period is related with the sites in the forest-steppe part of the Dnipro River middle region in the pre-Scythian period. At the same time, certain forms find accordance within the materials of the North Caucasus and the steppe part of the Black Sea north region. Nevertheless, the bulk of ceramics used during the Scythian period in funeral customs by the Dnipro-Donetsk forest-steppe region population find their analogies at the synchronous sites in the Dnipro River right bank region. Similar lines in development of hand-made pottery production are traced for forest-steppe tribes on both banks of the Dnipro River during the Scythian period indicating the common genetic base and close contacts.